INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TARJIMASI

Olimjonova Maftunaxon Omiljon qizi
Namangan davlat chet tillar instituti talabasi
Tel: (94) 025 69 05
E-mail.:maftunaolimjonova568@gmail.com

Kalit so‘zlar: Frazeologik birlik, tarjima, ekvivalentlik, idioma, milliy-madaniy xususiyat, lingvokulturologiya, pragmatika, tarjimashunoslik, ingliz tili, o‘zbek tili.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarni tarjima qilish masalalari tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari, semantik va pragmatik jihatlari yoritiladi. Shuningdek, tarjimada ekvivalentlikni ta'minlash usullari hamda idiomalarni tarjima qilishda uchraydigan muammolar misollar asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari frazeologik birliklarni tarjima qilishda lingvistik va madaniy omillarni birgalikda hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Аннотация:В данной статье рассматриваются вопросы перевода фразеологических единиц с английского языка на узбекский и с узбекского на английский. Анализируются национально-культурные особенности, семантические и прагматические аспекты фразеологических единиц. Особое внимание уделяется проблемам достижения эквивалентности и способам передачи идиоматических выражений в процессе перевода. Результаты исследования показывают необходимость учета как лингвистических, так и культурных факторов при переводе фразеологизмов.

Annotation: This article examines the translation of phraseological units between English and Uzbek. It analyzes the national and cultural characteristics, semantic features, and pragmatic aspects of phraseological expressions. Particular attention is paid to the problems of achieving equivalence and the strategies used in translating idiomatic expressions. The findings indicate that both linguistic and cultural factors should be considered to ensure an accurate and adequate translation of phraseological units.

Kirish: Bugungi kunda tarjimashunoslik tilshunoslikning jadal rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Turli xalqlar o‘rtasidagi madaniy, siyosiy va iqtisodiy aloqalarning kengayishi tarjima faoliyatining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Ayniqsa, frazeologik birliklarni tarjima qilish tarjimon oldida murakkab vazifalardan biri sanaladi. Chunki frazeologizmlar xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, urf-odatlari va milliy mentalitetini o‘zida mujassamlashtiradi. Shu sababli ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish aksariyat hollarda mazmunning yo‘qolishiga yoki noto‘g‘ri talqin qilinishiga olib keladi.

Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, ularning frazeologik tizimi ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Tarjimon ushbu birliklarni tarjima qilishda nafaqat til qonuniyatlarini, balki madaniy va pragmatik omillarni ham hisobga olishi lozim.

Asosiy qism

Frazeologik birliklar tilda tayyor holda qo‘llaniladigan, ko‘chma ma'noga ega bo‘lgan barqaror birikmalardir. Ular nutqning obrazliligini oshiradi hamda milliy madaniyatni aks ettiradi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi ko‘plab frazeologizmlar mazmun jihatidan bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, ularning ifoda shakli farq qiladi.

Masalan:

- **A piece of cake** — *Juda oson ish.*
- **Kill two birds with one stone** — *Bir o‘q bilan ikki quyonni urmoq.*
- **When pigs fly** — *Tuyaning dumi yerga tekkanda* (hech qachon).
- **Break the ice** — *Suhbatni boshlab bermoq, muhitni yumshatmoq.*

Bu misollar shuni ko‘rsatadiki, tarjimada asosiy maqsad iboraning tashqi shaklini emas, balki uning mazmuni va kommunikativ vazifasini saqlab qolishdan iborat.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda quyidagi usullar qo‘llaniladi:

1. To‘liq frazeologik ekvivalent orqali tarjima.
2. Qisman ekvivalent yordamida tarjima.
3. Tasviriy (izohli) tarjima.
4. Kontekstual moslashtirish.
5. So‘zma-so‘z tarjima (faqat ayrim hollarda).

Tarjima jarayonida milliy-madaniy xususiyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilidagi ayrim idiomalar o‘zbek tilida tayyor ekvivalentga ega emas. Bunday holatlarda tarjimon iboraning ma'nosini saqlagan holda boshqa usullardan foydalanadi. Masalan, **to spill the beans** iborasi so‘zma-so‘z "loviyalarni to‘kib yubormoq" degan ma'noni bersa-da, asl mazmuni "sirni oshkor qilmoq" hisoblanadi.

Frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlarini saqlash ham tarjimaning muhim mezonidir. Tarjima nafaqat mazmunni, balki matnning uslubiy ta'siri, emotsional bo‘yoqdorligi va muallif niyatini ham to‘liq yetkazishi lozim.

Zamonaviy tarjimashunoslikda funksional ekvivalentlik tamoyili keng qo‘llanilmoqda. Ushbu yondashuvga ko‘ra, tarjima qilingan frazeologizm o‘quvchida asl matndagi kabi ta'sir uyg‘otishi kerak.

Frazeologik birliklar tilning eng muhim va o‘ziga xos qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular xalqning tarixiy taraqqiyoti, madaniyati, urf-odatlari, dunyoqarashi hamda turmush tarzini o‘zida aks ettiradi. Frazeologik birliklar ko‘pincha ko‘chma ma'noda qo‘llanilib, bir necha so‘zdan tashkil topgan bo‘lsa-da, yaxlit bir ma'noni anglatadi. Shu jihatdan ular oddiy erkin so‘z birikmalaridan farq qiladi. Tarjima jarayonida aynan frazeologik birliklar tarjimon uchun eng murakkab birliklardan biri hisoblanadi. Chunki ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish aksariyat hollarda asl ma'noning yo‘qolishiga yoki noto‘g‘ri talqin qilinishiga sabab bo‘ladi.

Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, ularning grammatik qurilishi, leksik tarkibi hamda madaniy asoslari sezilarli darajada farq qiladi. Shu sababli bir tildagi frazeologik birlik ikkinchi tilda har doim ham aynan o‘xshash shaklda mavjud bo‘lavermaydi. Tarjimon bunday vaziyatlarda iboraning tashqi shakliga emas, balki uning semantik mazmuni, pragmatik vazifasi va uslubiy ta'siriga e'tibor qaratishi lozim.

Frazeologik birliklarning asosiy belgilaridan biri ularning turg‘unligidir. Ular tayyor holda qo‘llaniladi va tarkibidagi so‘zlarni ixtiyoriy ravishda almashtirish mumkin emas. Masalan, ingliz tilidagi **"to kill two birds with one stone"** iborasi so‘zma-so‘z tarjima qilinsa, "bir tosh bilan ikki qushni o‘ldirmoq" degan ma'noni beradi. Ammo o‘zbek tilida ushbu mazmunni ifodalovchi frazeologizm **"bir o‘q bilan ikki quyonni urmoq"** hisoblanadi. Har ikki ibora bir ish orqali ikki natijaga erishishni anglatadi. Shakl jihatidan ular turlicha bo‘lsa-da, ma'no jihatidan ekvivalent sanaladi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda ekvivalentlik masalasi muhim o‘rin egallaydi. Tarjimashunoslikda ekvivalentlik deganda asl matn mazmunining

tarjimada imkon qadar to‘liq saqlanishi tushuniladi. Frazeologik birliklarni tarjima qilishda to‘liq ekvivalent, qisman ekvivalent va ekvivalentsiz birliklar uchraydi.

To‘liq ekvivalentlar ikki tilda shakl va mazmun jihatidan bir-biriga juda yaqin bo‘lgan frazeologik birliklardir. Masalan, ingliz tilidagi **"Walls have ears"** iborasi o‘zbek tilidagi **"Devorning ham qulog‘i bor"** iborasi bilan deyarli to‘liq mos keladi. Har ikkala ibora sirli suhbatlarda ehtiyot bo‘lish zarurligini bildiradi.

Qisman ekvivalentlarda esa umumiy ma'no saqlanadi, biroq obrazlilik vositalari farq qiladi. Masalan, ingliz tilidagi **"When pigs fly"** iborasi "hech qachon" degan ma'noni bildiradi. O‘zbek tilida esa bu mazmun **"Tuyaning dumi yerga tekkanda"** iborasi orqali ifodalanadi. Obrazlar turlicha bo‘lsa-da, kommunikativ vazifa bir xil hisoblanadi.

Ba'zi hollarda esa frazeologik birlikning boshqa tilda mutlaqo ekvivalenti bo‘lmaydi. Bunday vaziyatlarda tarjimon izohli yoki tavsifiy tarjimadan foydalanishga majbur bo‘ladi. Masalan, ingliz tilidagi **"to spill the beans"** iborasini so‘zma-so‘z tarjima qilish mutlaqo noto‘g‘ri bo‘ladi. Mazkur iboraning asl ma'nosi "sirni oshkor qilmoq", "gapni aytib qo‘ymoq" degan mazmunni anglatadi. Shu sababli tarjimon iboraning ma'nosini kontekst asosida ochib berishi kerak.

Frazeologik birliklarning tarjimasida milliy-madaniy omillar ham katta ahamiyatga ega. Har bir xalqning tabiati, yashash muhiti, dini, urf-odatlari va tarixiy taraqqiyoti uning tilida o‘z aksini topadi. Ingliz xalqining dengizchilik, chorvachilik va ovchilik bilan bog‘liq iboralari ko‘p uchrasa, o‘zbek tilida dehqonchilik, chorvachilik, oilaviy qadriyatlar va Sharqona hayot tarziga oid frazeologizmlar keng tarqalgan.

Masalan, ingliz tilidagi **"Every cloud has a silver lining"** iborasi har qanday qiyinchilik ortidan yaxshilik kelishini bildiradi. O‘zbek tilida unga mazmunan yaqin bo‘lgan **"Har bir qiyinchilikning ortida yengillik bor"** yoki **"Yomon kunning ham oxiri bor"** kabi iboralar qo‘llaniladi. Tarjimada aynan shu ma'no saqlanishi muhimdir.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda pragmatik moslik ham alohida ahamiyat kasb etadi. Pragmatika matnning o‘quvchiga yoki tinglovchiga ko‘rsatadigan ta'sirini o‘rganadi. Tarjimon faqat lug‘aviy ma'noni emas, balki iboraning hissiy bo‘yoqdorligini, uslubiy vazifasini va kommunikativ maqsadini ham saqlab qolishi zarur. Masalan, **"Break the ice"** iborasi so‘zma-so‘z "muzni sindirmoq" degan ma'noni bildirsa-da, aslida "suhbatni boshlab bermoq", "rasmiy muhitni yumshatmoq" ma'nolarida ishlatiladi. Agar tarjimon ushbu iborani so‘zma-so‘z tarjima qilsa, o‘quvchi matn mazmunini to‘g‘ri tushunmaydi.

Badiiy asarlar tarjimasida frazeologik birliklarning ahamiyati yanada ortadi. Yozuvchi asarda qahramon xarakterini ochish, milliy muhitni yaratish va badiiy obrazni kuchaytirish maqsadida ko‘plab iboralardan foydalanadi. Tarjimon esa bu iboralarni o‘quvchi uchun tushunarli va tabiiy shaklda qayta yaratishi kerak. Buning uchun nafaqat tilni mukammal bilish, balki ikki xalqning madaniyati, tarixi va mentaliteti haqida ham chuqur bilimga ega bo‘lish talab etiladi.

Zamonaviy tarjimashunoslikda frazeologik birliklarni tarjima qilishning bir necha strategiyalari mavjud. Birinchisi – to‘liq ekvivalentdan foydalanish. Ikkinchisi – qisman ekvivalentni tanlash. Uchinchisi – tavsifiy tarjima qilish. To‘rtinchisi – frazeologik birlikni boshqa uslubiy vosita bilan almashtirish. Qaysi strategiya tanlanishi matnning janri, uslubi, maqsadi va o‘quvchilar auditoriyasiga bog‘liq.

So‘nggi yillarda sun'iy intellekt va mashina tarjimasi texnologiyalarining rivojlanishi frazeologik birliklar tarjimasiga ham ta'sir ko‘rsatmoqda. Google

Translate, DeepL va boshqa avtomatik tarjima tizimlari oddiy gaplarni muvaffaqiyatli tarjima qila olsa-da, murakkab idiomalar va frazeologik birliklarni tarjima qilishda hali ham xatolarga yo‘l qo‘yadi. Bunga sabab sun'iy intellekt tizimlari har doim ham iboraning kontekstual va madaniy ma'nosini to‘liq anglay olmasligidir. Shu bois badiiy, publitsistik va ilmiy tarjimalarda professional tarjimonning roli hanuz muhim bo‘lib qolmoqda.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda kontekst hal qiluvchi omillardan biridir. Bir xil ibora turli matnlarda turlicha ma'no kasb etishi mumkin. Tarjimon iboraning ishlatilish maqsadini, muallif uslubini va matnning umumiy mazmunini chuqur tahlil qilgan holda tarjima variantini tanlashi lozim. Aynan shunday yondashuv tarjimaning tabiiyligi, aniqligi va badiiy qimmatini ta'minlaydi.

Masalan, ingliz tilida hayvon nomlari ishtirokidagi frazeologik birliklar juda ko‘p uchraydi. Bunday iboralarning aksariyati o‘zbek tilida boshqa obrazlar orqali ifodalanadi. Jumladan, **"Let the cat out of the bag"** iborasi so‘zma-so‘z tarjima qilinganda "mushukni qopdan chiqarib yubormoq" degan ma'noni bildiradi. Aslida esa ushbu ibora "sirni oshkor qilmoq", "yashirin gapni aytib qo‘ymoq" ma'nolarida qo‘llanadi. O‘zbek tilida bu mazmun "og‘zidan gullab qo‘ymoq", "sirni fosh qilmoq" kabi iboralar yordamida ifodalanadi. Bu holat tarjimada milliy obrazlarning o‘zgarishini yaqqol ko‘rsatadi.

Shuningdek, ranglar bilan bog‘liq frazeologik birliklarni tarjima qilish ham o‘ziga xos murakkabliklarga ega. Ingliz tilidagi **"once in a blue moon"** iborasi juda kam sodir bo‘ladigan voqeani anglatadi. O‘zbek tilida esa ushbu mazmun "juda kam", "onda-sonda", "bir asrda bir marta" kabi ifodalar orqali beriladi. Demak, tarjimon iboraning tarkibidagi rang yoki predmetni emas, balki uning ma'nosini tarjima qilishi lozim.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda kontekstning o‘rni beqiyosdir. Bir ibora turli vaziyatlarda turlicha ma'noda qo‘llanishi mumkin. Masalan, **"to see red"** iborasi ayrim hollarda "juda qattiq jahli chiqmoq" ma'nosini anglatadi. Agar tarjimon iborani so‘zma-so‘z "qizil rangni ko‘rmoq" tarzida tarjima qilsa, matn mazmuni buziladi. Shu sababli tarjima jarayonida iboraning matndagi vazifasi, muallifning uslubi va kommunikativ maqsadi chuqur tahlil qilinishi zarur.

Frazeologik birliklarning uslubiy xususiyatlarini saqlab qolish ham tarjimaning muhim talablaridan biridir. Ayrim iboralar badiiy uslubda qo‘llansa, boshqalari so‘zlashuv nutqiga yoki publitsistik uslubga xos bo‘ladi. Tarjimon uslubiy bo‘yoqdorlikni hisobga olmagan holda tarjima qilsa, matnning ta'sirchanligi kamayadi. Ayniqsa, badiiy adabiyot tarjimasida qahramon nutqining tabiiyligi va milliy ruhini saqlab qolish muhim vazifalardan biridir.

Tarjima amaliyotida uchraydigan muammolardan yana biri polisemantik frazeologik birliklardir. Bunday iboralar turli kontekstlarda turlicha ma'no anglatadi. Masalan, **"hold one's tongue"** iborasi "jim turmoq", "gapirmaslik" yoki "o‘zini tiyib turmoq" ma'nolarida ishlatilishi mumkin. Tarjimon ushbu iboraning qaysi ma'noda qo‘llanganligini aniqlab, kontekstga mos variantni tanlashi zarur.

Bugungi globallashuv davrida xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalarning kengayishi tarjima faoliyatining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Xususan, xalqaro tashkilotlar, ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari va internet tarmoqlarida ingliz tilidan o‘zbek tiliga hamda o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjimalar soni ortib bormoqda. Shu bilan birga, frazeologik birliklarni to‘g‘ri tarjima qilish masalasi ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Chunki noto‘g‘ri tarjima nafaqat matn mazmunini buzadi, balki madaniyatlararo muloqot samaradorligiga ham salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

Tarjimonning kasbiy mahorati aynan shunday murakkab birliklarni tarjima qilish jarayonida yaqqol namoyon bo‘ladi. Tajribali tarjimon zarur hollarda lug‘atlardan, frazeologik izohli manbalardan va korpus materiallaridan foydalanadi. Bundan tashqari, zamonaviy elektron lug‘atlar hamda tarjima dasturlari yordamchi vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Biroq yakuniy tarjima qarorini inson – tarjimon qabul qiladi. Chunki faqat inson matnning yashirin ma'nolarini, emotsional bo‘yoqdorligini va madaniy xususiyatlarini to‘liq anglay oladi.

Umuman olganda, ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarni tarjima qilish murakkab, ammo ijodiy jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun tarjimon ikki tilning grammatik va leksik xususiyatlarini, milliy madaniyatni, pragmatik omillarni hamda tarjima nazariyasining zamonaviy yondashuvlarini puxta egallagan bo‘lishi kerak. Ana shunday yondashuvgina tarjimaning sifatini oshiradi, matnning mazmunini to‘liq saqlaydi va madaniyatlararo muloqotning samarali bo‘lishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Frazeologik birliklarni tarjima qilish tarjimashunoslikning eng murakkab va dolzarb masalalaridan biridir. Ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologizmlar milliy-madaniy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ularni muvaffaqiyatli tarjima qilish uchun tarjimon ikki tilning leksik, semantik va pragmatik xususiyatlarini chuqur bilishi zarur. Tarjimada ekvivalentlikni ta'minlash, milliy koloritni saqlash va kommunikativ ta'sirni yo‘qotmaslik sifatli tarjimaning asosiy mezonlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker, M. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). London and New York: Routledge.

2. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.
3. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
4. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1995). *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Amsterdam: John Benjamins.
5. Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
6. Larson, M. L. (1998). *Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence* (2nd ed.). Lanham: University Press of America.
7. Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications* (4th ed.). London: Routledge.
8. Fernando, C. (1996). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford: Oxford University Press.
9. Kunin, A. V. (1984). *Англо-русский фразеологический словарь*. Москва: Русский язык.
10. Раҳматуллаев, Ш. (1992). *O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati*. Toshkent: O‘qituvchi.